

Struktura filosofické myslí: ke stylovým charakteristikám jazykového ztvárnění myšlenek Jaroslava Peregrina

Miloslav Vondráček

Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha, Česká republika
vondracek@ujc.cas.cz

Klíčová slova: komunikační sféra odborná, funkční styl odborný, styl filozofických esejí, filozofie jazyka, strukturalismus

Keywords: professional communication sphere, functional professional style, style of philosophical essays, philosophy of language, structuralism

1 Úvod

Při veškeré vnitřní funkčně opodstatněné členitosti stylové normy funkčního stylu odborného, resp. komunikační sféry odborné,¹ při její oborové rozrůzněnosti, útvarové a tematické podmíněnosti nevede k nijak jednoznačnému výsledku, poměříme-li jí texty filosofické.² To plyne z historického i aktuálního rozkročení filosofie nad či pod vědami přírodními a vědami o člověku a logicky i z odlišných požadavků na užívané metody zkoumání.

Soustředíme-li se jen na moderní filosofii řekněme od druhé poloviny 19. století do současnosti, zejm. pak na století dvacáté, nemůžeme si nevšimnout ještě rozdílu mezi střídmejšími postupy a prostředky filosofické linie americké a metaforičtější, imaginativnější, literárnější tradicí evropskou. Její prameny sahají do doby předřecké, naopak směrem k současnosti pojme i *hvězdné nebe nade mnou a mravní zákon ve mně* Immanuela Kanta, *pobyt rozumějící sobě samému jako možnosti být či nebýt sebou samým* Martina Heideggera, ale i prozaicky lidské *zakoušení života jako naplňováním otvírajících se horizontů* Jana Patočky.

Není bez zajímavosti nahlédnout z této perspektivy do díla osobnosti, jež v českém prostředí oživuje jedinečnou tradici strukturalismu, rodícího se podstatnou měrou právě v této zemi – rozumějme: v meziválečném Československu.

2 Jaroslav Peregrin

Prof. RNDr. J. Peregrin, CSc. (*1957), je absolventem Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy v Praze (obor matematika), do listopadu 1989 pracoval jako programátor. Od převratu se profiluje jako logik a filosof, zejm. jako propagátor analytické filosofie (usilující o pochopení reálného světa logickou analýzou jazyka). Coby vedoucí katedry logiky působil na Univerzitě Karlově, dosud přednáší filosofii na Univerzitě Hradec Králové, je vědeckým pracovníkem oddělení logiky Filozofického ústavu AV ČR. Jeho díla, nejen ta popularizační,

¹ Vycházím zejm. ze stylových charakteristik dle autorů Hoffmannová et al. (2016), resp. tamtéž Kaderka (2016), ovšem i Čmejrková (2013).

² Symptomatická je už zapeklitost psaní slova *filozofie* pro účely tohoto textu. Na jedné straně je kodifikovaná, dnes už neutralizovaná, zautomatizovaná, obecně rozšířená forma se -z- (vázaná ovšem i ve vyprázdněných kolokacích typu *filozofie klubu* – 692 dokladů v SYNv10 (synchronním korpusu psaných textů o rozsahu cca 5 mld. slov), *filozofie firmy* – 562 dokladů tamtéž), na straně druhé forma *filosofie*, implikující neustálou, každodenní, nepolevující potřebu ověřování opodstatněnosti sebe samé i svého nositele ve světě. (Tak i na alma mater zákonitě došlo k situaci, kdy se na filozofické fakultě z důvodů axiologických pěstovala filosofie; zdánlivě formální rozpor vyřešila až ruka úřední.) Zdejší příklon k původnějšímu pravopisu opodstatňují mj. osobní preferencí autora, o jehož dílo zde podstatně jde.

plní dvě základní úlohy: zprostředkovávají českému příjemci myšlení významných osobností světové filosofie³ – a zpřístupňují mu filosofické myšlení vůbec.

Klíčem k předmětu zájmu může být Peregrinovo chápání vztahu jeho oborů. Na otázku *Jaký je vztah mezi filosofií a matematikou?* odpovídá: „Já mám pocit, že intimní. Zdá se mi, že filosofie je taková matematika vyhnaná z říše čistých idejí do reálného světa. To potvrzuje i fakt, kolik filosofů v dějinách bylo současně matematiky nebo se aspoň matematikou zabývalo z filosofického hlediska: začalo to Platónem a Pythágorou; po nich to byli třeba Descartes, Leibniz, Kant, Bolzano, Frege, Husserl...“ (Moualla, 2011).

Jaroslav Peregrin má ve filozofii podobné postavení jako Jiří Grygar v astronomii či Milan Mareš v matematice: dokáže značně komplikované teoretické koncepty osvětlit zájemcům vně svého oboru. Volí přitom cestu soustředěného pozorování nám všem společných fenoménů, zejm. jazyka, v míře, v jaké je celá moderní filosofie více či méně filosofií jazyka.

3 Jazykem o jazyce, myšlením k mysli

Mezi Peregrinovy popularizační publikace patří i text zvolený zde za ústřední předmět zájmu – *Jak jsme zkonstruovali svou vlastní mysl*.⁴ Adresáta a zamýšlené stylové niveau specifikuje autor v úvodu:

„[...] snažím se předložit knížku, která bude na pomezí odborné a populární [literatury], to jest knížku, která bude odborně fundovaná, a přitom nebude přístupná jenom odborníkům. Samozřejmě má-li jít o odborně fundovanou knížku, nemůže cílit na úplně širokou veřejnost; musím slevit z rigoróznosti, která se očekává od odborné publikace.“ (Peregrin, 2014a, s. 7).

Jak tedy autor v úvahách o něčem tak samozřejmém (a současně těžko uchopitelném) jako mysl postupuje? Obdobně jako v textech o fungování jazyka nejprve shromáždí naše běžné představy, primární intuice – zde je shrnuje pod označení *lidová psychologie* (Peregrin, 2014a, s. 32). Mezi ně patří jazykové obrazy a obraty typu *máme něco na mysli, hlavou nám letí myšlenky, rodí se v nás rozhodnutí* – tj. výrazy stavějící na představě vnitřního prostoru v nás, osídleného různě se pohybujícími myšlenkami.

Tyto laické konceptualizace Peregrin neskandalizuje, naopak snaží se najít pro ně opodstatnění jako pro lidskou danost. Posléze vedle nich staví interpretace vzniklé v různých náboženských, filozofických či jiných vědeckých školách. (Zde se kupř. snaží objasnit, že sledují-li neurologové mozkové aktivity, nevidí myšlenky v tom pojetí, jak se jev snaží uchopit filosofové.) Tyto paralelní koncepty autor ověřuje, konstatuje jejich slabiny a staví vedle nich pojetí své, které se cítí schopn obhájit: strukturalistické.

Podstatou onoho nového pohledu na pojem *mysli* je, že jde o podobný kulturní konstrukt, jakým jsou pojmy vyjadřované hyperonymy vyššího řádu a abstrakty typu *dřevina, savec, krása* a pod. – tedy že jde o abstraktní kategorii mezi dalšími kategoriemi, se vztahem k nim, určovanou tímto vztahem – že jde o kategorii jazykového základu. A pokud jde o mysl samotnou,⁵ že vznikla podstatnou měrou působením jazyka, „že jazyk nebyl jenom dodatečný

³ Viz kupř. PEREGRIN, J. (2014b): *Kapitoly z analytické filosofie*. 2. vyd. Praha: Filosofia.

⁴ Text je v elektronické formě součástí korpusu SYN2015. Obdobně komentovaný výbor z překladů *Obrat k jazyku: druhé kolo* tvoří součást korpusu SYN2010, otevírá se tak možnost pracovat s kvantifikovanými daty).

⁵ „Mysl je něco, co přesahuje ‚přírodovědeckou realitu‘, ale ne protože by byla něčím esoterickým, ale proto, že je realitou, která má institucionální původ, realitou, kterou jsme do její podoby vytvarovali institucionalizací určitých diskurzivních a interpretačních praktik. Mysl, tak jak ji důvěrně známe, tedy je reálná, ale není to realita obdobného druhu, jako je realita kamenů, stromů či psů, které pozorujeme kolem sebe. Je to něco, co jsme částečně zkonstruovali – zkonstruovali jsme to tak, že jsme si čím dál víc zvykali hovořit o našich stavech jako o obsazích nějakého vnitřního prostoru, nikoli nepodobného prostoru, který nás obklopuje (i když obývaného velice rozdílným druhem entit). Avšak to, že jsme mysl zkonstruovali, v žádném případě neznamená, že je iluzorní; analogicky zkonstruována – prostřednictvím institucionalizace určitých diskurzivních (a jiných) praktik – je i podstatná část toho, co vidíme ve vnějším světě kolem nás (instituce v úzkém slova smyslu). Já se domnívám, že konstituci naší mysli je třeba nahlédnout v rámci toho, jak se z člověka stala normativní bytost – bytost řídící se nejenom

nástroj zvnějšňování toho, co už bylo uvnitř myslí, ale naopak že jsme onen ‚vnitřní prostor‘ naší myslí vymodelovali podle jistého prostoru, který nejprve vně nás vytvořil náš jazyk“ (Peregrin, 2014a, s. 125).

Celý tento proces objasňování je u Peregrina prováděn užitím řady stylově netriviálních prostředků, nikoli typických pro komunikační sféru odbornou.

3.1 Já, my, případně oni

Autor se neváhá vnořit do kauzy osobně: sahá po singulárové 1. osobě slovesné, resp. po souvztažném zájmenu *já*, a často navíc i po modalizátorech. Hovoří tak za sebe jako za autora filosofického spisu:

(1) *Já mám pocit*, že toto vysvětlení *může mít* podobu poukazu na to, že myšlení je vždy věcí určitého ‚materiálu‘, určitého druhu stavebních kamenů. Takovým ‚materiálem‘ *mohou být* třeba představy, pocity, asociace atd.

(2) *Já osobně si nemyslím*, že by tahle trivializace musela být nutně nepřijatelná; avšak *zdá se mi*, že drtivá většina lidí, kteří se problémem myšlení a vědomí zabývají, ji za přijatelnou nepovažuje.

(3) *Zdá se mi*, že problém je v tom, že mnoho lidí, kteří se zabývají myslí, se chce jak držet vědy, tak si podržet obraz myslí jako nějaké věci, kterou lze prohlížet, zkoumat a testovat nezávisle na zkoumání hmoty, protože její povaha je nějak bytostně nehmotná.

Nebo hovoří za sebe jako za pokusný subjekt, pokusnou osobu:⁶

(4) *Mohly by tedy být myšlenky obyvateli takového platónského světa a myšlení něco jako sahání do něj? Problém se mi zdá* být v tom, že když se *snažím své myšlení ‚pozorovat‘*, *nenacházím nic*, co by připomínalo nějaký kontakt s nějakou platónskou říší vně něj.

5) *Když například zjistím*, že pod *mým* oknem po ulici jede auto, je tu jednak fakt, že tam to auto jede (ten je nezávislý na *mně* i na tom, zda *já* o tom něco vím nebo nevím), a pak je tu navíc jiný fakt, a sice, že *já* o tom prvním faktu *vím*. V případě *mé* bolesti tady žádné takové dva na sobě nezávislé fakty nejsou – je tu jenom fakt, že *mě* bolí zub.

Perspektivu singulárové první osoby slovesné a zájmena *já* Peregrin hojně doplňuje inkluzivním plurálem *my*. Je to jistě rys popularizační, jímž autor příjemce aktivizuje, vtahuje do problému, podněcuje k přemýšlení o věci. Kontrastní užití třetí osoby plurálu (*já* versus *oni*) může být chápáno jako ryze věcné a žádoucí, ale právě proto navozující i odstup nevstřícný komunikačnímu záměru, srov. (14), (15) – recipienti by byli stavěni do obdobné pozice jako auto v dokladu (5). Jen okrajově autor užívá zobecňujícího, rovněž inkluzivního výrazu *člověk* v zájmené platnosti:

(6) *Problém je ovšem podle mne v tom, co už jsme konstatovali – introspekci se člověk musí naučit, takže se shodou napříč introspektory, kteří jsou na sobě nezávislí, to jest kteří neprošli totožnou indoktrinací, se neseťkáváme.*

Peregrin se tak jeví jako autor značně empatický, schopný předjímat složitost čtenářova prodírání se k novému úhlu pohledu a simulující z toho důvodu podpurný, nápomocný dialog. Principy pozorované metodami interakční stylistiky (Orgoňová – Bohunická, 2018) se v modifikovaných formách prosazují i v psaných monologických textech s nepřímým kontaktem účastníků komunikace v komunikační sféře odborné.

přírodními zákony, ale i pravidly, která si tvoří lidská společenství. Prostřednictvím ustanovení určité takové soustavy pravidel se totiž konstituoval náš jazyk, a potažmo pojmy, jakožto role našich výrazů dané tímto systémem pravidel.“ (Peregrin, 2014a, s. 147–148).

⁶ Mám za to, že tento prostředek převzal Peregrin od Ludwiga Wittgensteina jako jednoho z inspiračních zdrojů. U něj můžeme solipsistní výrok *Svět je můj svět* a jemu odpovídající první osobu slovesnou chápat jako výraz nejvyšší lidské a vědecké odpovědnosti – za přiznání subjektivity vlastních pozorování. V Peregrinově případě je to zřejmé zejm. u příkladů „myšlení bolesti“, jimiž navazuje na Wittgensteinovy studie z vojenských nemocnic druhé světové války.

(7) *Musím* však samozřejmě opět dodat, že vše to, co říkám, vychází z *mých* zkušeností s *mým* myšlením; myšlení *vás* ostatních *mi* přístupné není a nikdy nebude, takže možná to *vy* vidíte jinak.

(8) *Jistě* ne vše, co se odehrává v mozku, *budeme* chtít nazvat myšlením – co konkrétně v mozku tedy myšlením je? *Jsem si jist*, že na tuto otázku by mi dnes již bylo mnoho neurofyziologů ochotno dát alespoň částečnou odpověď, s tím, že úplná odpověď je už jen věcí dalšího výzkumu. Pak je ovšem otázkou, jak *zduvodníme*, že myšlením jsou právě ty, a ne jiné děje.

(9) Co je tím, čím se tak zásadně odlišujeme od ostatních živočišných druhů a co *nám* umožnilo onen krok od knowhow ke knowthat? *Chtělo by se mi říci*, že je to řeč, ale to by nebyla úplně správná odpověď, protože lidské pojmové myšlení a lidská řeč jsou prostě dvě stránky téže mince.

(10) *Nevím* jak *vy*, ale *já* z takového pozorování činím následující závěry: [...]

(11) [...] *my* vlastně k šachu přísně vzato *potřebujeme* jenom pravidla, a ne nutně nějaké hmatatelné věci, které se jimi budou řídit – šachy přece *můžeme* (*máme-li* k tomu potřebné schopnosti) hrát i naslepo. *A já mám pocit*, že propozice a potažmo pojmy jsou entity, které jsou stvořeny pravidly *naší* hry na udávání a požadování důvodů (to jest pravidly *naší*, v širokém slova smyslu, logiky) způsobem analogickým tomu, jakým jsou pěšci, koně a střelci stvořeni pravidly šachu.

(12) Na rozdíl mezi lidským myšlením a myšlením *našich* zvířecích kolegů se *podle*me v duchu kantovského přístupu *můžeme* dívat také tak, že ač třeba myš se v některých situacích může chovat docela inteligentně, je to vždy praktická inteligence, inteligence ve smyslu zručného a efektivního řešení specifických praktických problémů.

(13) [...] analogicky zkonstruována [...] je i podstatná část toho, co *vidíme* ve vnějším světě kolem *nás* (instituce v úzkém slova smyslu). *Já se domnívám*, že konstituci naší mysli je třeba nahlédnout v rámci toho, jak se z člověka stala normativní bytost – bytost řídicí se nejenom přírodními zákony, ale i pravidly, která si tvoří lidská společenství.

(14) *Také* zde bude spousta detailů chybět a dodávat je tam *budu* až poté, co o ně *moji posluchači*, či *já sám*, projeví zájem. *Budu* tedy popisovat (a v tomto případě spíše konstruovat) ono fiktivní místo, nikoli onu představu tohoto místa, která se *mi* objevila před vnitřním zrakem na počátku, když *jsem si ho začal představovat*. Navíc v případě skutečného místa *jistě* bude spousta detailů, které *vůbec nebudu schopni dodat*.

(15) [...] *všichni ostatní* mohou vidět jenom ten stimul a onu reakci, zatímco *já mohu* sledovat i řetězec dějů, které ten stimulus s onou reakcí propojují.

3.2 Kouzlo neurčité disponibility

Jak avizují výše, v Peregrinových textech je neobvyklá sama přítomnost modalizátorů v širokém smyslu i jejich četnost, zdánlivě odporující odborné komunikační sféře.⁷ Užití se jeví jako účelné: Jejich prostřednictvím vede autor recipienta cestou svého myšlení o věci, svého zvažování, zpochybňování, opětného ověřování, opětné relativizace. Nevnučuje mu postulát jako hotový produkt, nechává jej projít řízeným kognitivním procesem. Naplňuje tím záměr vyjádřený v úvodu – předložit text neochuzený po stránce odborné, ale přístupný nejen odborníkům.

Týž pragmatický efekt jako modální slovesa, partikule (zejm. jistotní, kap. 3.3.6), neurčitá zájmena a zájmenná příslovce (srov. evaluativnost u Rybové, 2022) vnáší do textu kondicionál

⁷ S. Čmejrková ovšem naopak (při srovnání s normou anglosaských vědeckých textů) konstatuje: „České vědecké texty se vyznačují vysokou mírou modalizovanosti, především epistémické (jistotní). Znamená to nízký stupeň formulační asertivnosti, pozitivnosti a persvazivnosti, a tedy jistou skromnost a opatrnost či zdrženlivost. Zjišťujeme vysokou frekvenci výrazů s funkcí oslabovat asertivnost tvrzení a omezovat jeho obecnou platnost“ (Čmejrková, 2013, s. 85).

a futurum s významem (pouhého) předpokladu. Mnoha cestami ventilovaná simulovaná téměř dětská bezradnost je podnětná.

Pokud autor na jedné straně umenšuje svou vůdčí roli, vyhýbá se i náznakům vlastní neomylnosti (a do značné míry lze tušit, že nejde o pózu, nýbrž o jeho osobnostní rys), na druhé straně neváhá konstatovat jednoznačně, jaké jsou nezbytné podmínky určitého stavu věcí – opět zejm. prostřednictvím modálních sloves. Kontrast mezi možným a nutným, vágním a jistým, zřetelným a skrytým je konstitutivním rysem Peregrinova díla. Současně zjišťujeme, že určitost a neurčitost, jistota a nejistota jsou dvě stránky téže mince, že konverzivní optika je v textu všudypřítomna.⁸

(16) *Vědomí je ovšem v každém^{total.} případě natolik centrální součástí myslí, že pojem myslí bez vědomí by asi^{part.} nedával pořádný smysl.*

(17) *Přes tohle všechno snad^{part.} můžeme^{mod.} říci, že do nějaké míry můžeme nějakou svou představu i^{part.} popisovat. Představím si třeba^{part.} nějaké^{indef.} místo, nebo si vzpomenu na nějaké, které jsem viděl ve snu, a mohu se někomu snažit sdělit, jak tato představa vypadá (aniž bych^{kond.} v ní přitom nějak dodatečně zaplňoval mezery ap.). Problém je v tom, že tohle lze, zdá se^{epist.} mi, bez problémů říci o jediném druhu našich mentálních obsahů: představách ve smyslu ‚obrázků před vnitřním zrakem‘.*

(18) *Vzhledem k tomu, že všichni^{total.} lidé napříč kulturami mají podobnou tělesnou konstituci, podobné smysly atd., nebude^{futur.} jejich volnost v tom, jak kategorizovat svět, absolutní, to jest libovůle v tom, jak stanovit kategorie, nebude^{futur.} neomezená. Na druhé straně lze asi stěžít pochybovat, že různé kultury se liší v důrazech na vlastnosti věcí, tudíž do nějaké míry i v jejich kategorizaci.*

(19) *Když například člověk^{general.} pochopí, co říká Pythagorova věta, může to snad být provázeno něčím jako pocitem náhlého ‚osvícení‘ – pocitem, který můžeme metaforicky charakterizovat tak, že jsme smysl této věty nahlédli; že by se ale v mé myslí odehrálo doslova nějaké nahlédnutí, že bych ten smysl někde spatřil, nepozoruji.*

(20) *Člověk se snad může o sobě dozvědět, že je lakomý, nebo že si něco myslí v tom smyslu, že má nějaké přesvědčení (takové věci si snad člověk o sobě nemusí vždy uvědomovat, a může se je tudíž dozvědět), ale stěžít se o sobě může dozvědět, že ho bolí zub nebo že si něco myslí v tom smyslu, že se příslušnou myšlenkou právě aktivně zaobírá.*

(21) *Představme si, že mi někdo vykládá, že na horách potkal yetiho: za fakt to zřejmě budu pokládat jediné tehdy, když to bude potvrzeno jinými lidmi nebo když to bude doloženo fotografiemi atd.*

(22) *Dobrá, možná se tedy mýlíme, pokud jde o důvody našich činů, možná jsme někdy vmanipulovávaní do toho, že v sobě vidíme něco, co tam není; takové omyly ale ještě samy o sobě nezpochybňují fakt, že něco jsme v sobě schopni sami pozorovat.*

(23) *Pokud se tyto intuice přijmou nekriticky, vedou k představě dvou úrovní existence: zatímco naše těla existují v časoprostoru, kde podléhají kauzálním zákonům, naše myslí existují nějakým jiným způsobem (už jsme konstatovali, že nikdo si asi nemyslí, že by se někde uvnitř hlavy dala najít komůrka, ve které se jako ryby prohánějí myšlenky, nápady, přání, představy...).*

(24) *Z tohoto pohledu se zdá, že myšlenky by nemusely mít s činností mozku mnoho společného, že jsou něčím jako pouhými nástroji výkladu, něčím, co možná reálně neexistuje, ale čehož existenci se nám vyplatí předpokládat. Taková totální ‚virtualizace‘ lidské myslí je ale opět poněkud podezřelá.*

(25) *Chtělo by se mi říci, že je to řeč, ale to by nebyla úplně správná odpověď, protože lidské pojmové myšlení a lidská řeč jsou prostě dvě stránky téže mince.*

⁸ K pojmu konverzivnost viz např. Hladká – Karlík, 2017.

(26) *Tvrdím-li něco (na rozdíl od toho, když třeba jen nezávazně plácám), pak bych měl, pokud to někdo zpochybní (třeba tak, že tvrdí něco, co je s tím v rozporu; nebo to prostě popře), pro své tvrzení uvést nějaké důvody.*

(27) *Je třeba mít pouze na paměti, že konstatujeme-li třeba existenci nějakého vztahu mezi člověkem a propozicí, může to být spíše než charakteristika toho, co má ten člověk v mysli, charakteristika toho, jak jedná či myslí.*

(28) *Mysl, jak ji intuitivně chápeme, se hemží nejrůznějšími věcmi: probíhají jí myšlenky, které se občas řetězí do posloupností, a to třeba na základě nějakých volných asociací, nebo třeba také na základě nějakých logických vztahů, které nás vedou od jedné myšlenky k druhé s jakousi zákonitostí, vyskakují nám tu všelijaké představy (,obrázky před vnitřním zrakem'), vynořují se pocity, máme tu všelijaká přání a tužby atd.*

(29) *Moje myšlenka „Spravedlnost je velice abstraktní pojem“ je zase spíše něco jako výrok v duchu. V tomto případě si nic moc nepředstavuji (ono asi ani není co), jenom si prostě tu věc jakoby pro sebe řeknu. (Tím nemyslím, že bych se v duchu slyšel ji říkat; ale ten dojem z toho, co dělám, je podobný jako dojem z toho, když to nahlas říkám.)*

3.3 Výrazová struktura perspektivou korpusu

Z Peregrinovy publikace *Jak jsme zkonstruovali svou vlastní mysl*, tvořící součást korpusu SYN2015, jsem vytvořil subkorpus **Peregrin**, čítající 33 034 textových jednotek, obdobně z jím přeloženého komentovaného výběru *Obrat k jazyku: druhé kolo* z korpusu SYN2010 vznikl subkorpus **Peregrin_ed** o velikosti 67 301 textových jednotek, v souhrnu pak subkorpus **Peregrin** o rozsahu 100 335 textových jednotek (z nichž u 81 305 je v morfologické značce přiřazen slovní druh). Pokud sleduji autorský styl, užívám první jmenovaný zdroj. Jde-li mi o stylizaci obvyklou v tomto typu textů (v analytickofilosofické literatuře), využívám přínosů velkého subkorpusu. V dokladech cituji jen z Peregrinova autorského díla. Ukázky z jeho textu volím záměrně četnější (popř. rozsáhlejší), aby nejen příležitostně ilustrovaly popisované prostředky, ale aby přiblížily celkový způsob nakládání s tématem a postoje, jež se snaží čtenáři objasnit.

3.3.1 Gramatická osoba slovesná

V návaznosti na kapitolu 3.1 ilustruji jazyk užitý v obou sledovaných dílech údaji o zastoupení hodnot kategorie slovesné osoby, resp. osoby a čísla (s vědomím možných zkreslení daných vymezením slovesa a slovesných kategorií i přesností morfologického značkování):

V subkorpusu Peregrin je 15,5 % (resp. 19,1 %) jednotek⁹ značkováno jako sloveso, což je pod intervalem (resp. při jeho dolní hranici) uváděným frekvenčním slovníkem (dále i FS)¹⁰ pro styl odborný (22,39 % (17,59–23,63)) a vědecký (20,91 (18,56–23,52)). To souvisí s hutností, věcností textu, v němž je tíha sémantického komponentu přesunuta na jmennou složku lexika. Pro 3. osobu v přítomném a dokonavém tvaru uvádí FS pro sg. 69,67 %, resp. 68,41 %, což se blíží našemu zjištění. (Vyšší zastoupení 1. os. pl. se zde zdůvodňuje neurčitým podmětem, což není případ Peregrinových textů.)

Jednotek celkem	100.335, resp. 81.305	tj. 100 %	Jednotek na milion
sloves/urč. tvarů	15.568/9.453	19,1 %/11,6 %	
1. os. sg.	z toho 458	4,8 %	4.565,71
1. os. pl.	1.962	20,8 %	19.554,49
2. os. pl.	106	1,1 %	1.056,46

⁹ Procento je počítáno ze všech jednotek včetně těch, u nichž slovní druh není určen/rozpoznán, a posléze jako podstatnější z jednotek slovnědruhově zařazených.

¹⁰ Zde vycházím primárně z díla *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce* (1961). Údaje ve *Frekvenčním slovníku současné odborné češtiny* (Těšitelová et al., 1982) se zásadně neliší.

3. os. sg. + pl.	6.927	73,3 %	69.038,72
------------------	-------	--------	-----------

Tabulka 1 Gramatická osoba slovesná v subkorpusu Peregrin

3.3.2 Osobní zájmena

Konkrétní reprezentanty osobních zájmen mají v subkorpusu Peregrin (podle lemmat) frekvenci ilustrující autorovu inkluzivní strategii kombinovanou s hlubokou osobní zainteresovaností.

Zájmeno	Absolutní výskyt	%	Jednotek na milion
<i>já</i>	157	13,9	1.564,76
<i>ty</i>	0	0	0
<i>on, ona, ono</i>	390	34,6	3.886,98
<i>my</i>	345	30,5	3.438,48
<i>vy</i>	21	1,9	209,3
<i>oni, ony, ona</i>	215	19,1	2.142,82

Tabulka 2 Frekvence osobních zájmen v subkorpusu Peregrin

3.3.3 Frekvence slovních druhů souhrnně

Jak naznačeno výše, slovnědruhovú skladbu textu podstatnou měrou vypovídá o povaze textu (a signalizuje jeho stylovou příslušnost). V tabulce 3 uvádím celkový přehled, níže komentuji frekvenční údaje pro vybrané slovní druhy, sledované pro jejich stylovou relevanci.

Slovní druh	Absolutní výskyt	%
substantiva	20.704	25,5
adjektiva	8.365	10,3
pronomina	12.556	15,5
numeralia	1.241	1,5
adverbia	5.436	6,7
<i>jména celkem</i>	<i>47.061</i>	<i>59,5</i>
verba	15.568	19,1
prepozice	7.227	8,9
konjunkce	8.567	10,5
partikule	1.637	2,0
interjekce	4	0
<i>celkem</i>	<i>81.305</i>	<i>100,0</i>

Tabulka 3 Zastoupení slovnědruhově značených forem v subkorpusu Peregrin

3.3.4 Substantiva

Tíhu analytickofilosofických textů zjevně nesou substantiva. V první třicítce není žádné banální, sémanticky vyprázdňené jméno. I výrazy jako *věc*, *předmět*, *druh* tu mají téměř terminologický význam.

Pořadí	Substantivum	Počet dokladů
1	<i>jazyk</i>	523
2	<i>svět</i>	481
3	<i>teorie</i>	407
4	<i>mysl</i>	371
5	<i>smysl</i>	275
6	<i>způsob</i>	270
7	<i>věc</i>	267
8	<i>slovo</i>	253
9	<i>člověk</i>	250
10	<i>pojem</i>	201
11	<i>myšlenka</i>	198
12	<i>předmět</i>	176

13	<i>věta</i>	171
14	<i>přesvědčení</i>	165
15	<i>druh</i>	156
16	<i>myšlení</i>	155
17	<i>případ</i>	144
18	<i>význam</i>	144
19	<i>otázka</i>	138
20	<i>chování</i>	137
21	<i>číslo</i>	125
22	<i>vztah</i>	124
23	<i>termín</i>	121
24	<i>fakt</i>	120
25	<i>výraz</i>	109

Tabulka 4 Zastoupení substantiv v subkorpusu Peregrin podle frekvence

Spíše výjimečně se původní substantivum objevuje jako transponované v sekundárním předložkovém, spojkovém či adverbialním výrazu (*ve smyslu, na způsob, ve vztahu k*), vyjma víceslovný výraz *v případě*.

3.3.5 Verba

Celkově nižší zastoupení sloves bylo komentováno výše. Slovesa nenesou významnou sémantickou zátěž, dominuje spona a komponent analytických slovesných tvarů *být*, slovesa modální, slovesa mluvení a myšlení – nic z toho se nevymyká z frekvenční posloupnosti sloves většiny komunikačních sfér.

Pořadí	Verbum	Počet dokladů
1	<i>být</i>	4 717
2	<i>moci</i>	949
3	<i>mít</i>	626
4	<i>říkat</i>	276
5	<i>aby/být</i>	220
6	<i>mušet</i>	209
7	<i>řici</i>	185
8	<i>existovat</i>	185
9	<i>vidět</i>	164
10	<i>znamenat</i>	133
11	<i>zdát se</i>	120
12	<i>jít</i>	115
13	<i>myslet</i>	109
14	<i>vést</i>	103
15	<i>chtít</i>	96
16	<i>dělat</i>	92
17	<i>hovořit</i>	89

Tabulka 5 Zastoupení sloves v subkorpusu Peregrin podle frekvence

Slovesa *jít, vést* v první necelé dvacítce nemají význam sloves pohybu – jež by byla přítomna ve standardních textech dalších funkčních stylů; zde mají zejm. významy ‚jednat se (o něco)‘ (*jít o něco*), ‚mít za následek‘ (*vést k něčemu*), ‚spojovat‘, ‚oddělovat‘ (*vést od A k B, vést mezi A a B*).

Verbum *existovat* má v Peregrinových filosofických textech platnost téměř výhradně neoslabenou, existenciální, ve smyslu *ek-sistere*, ‚stát vně, vystaven percepci‘.

3.3.6 Partikule

Částice jsou běžně považovány za jev mluvené komunikace. S tím lze souhlasit zejm. v případě partikulí kontakto­vých, emocionálních a jistotně modálních. (Vedle toho existuje ovšem zřejmá skupina částic zejm. s funkcí textově strukturační včetně vytýkací, příznačná pro styly věcné a jazyk psaný – zde *tedy*, *totiž*, *například*, *především*).

Uvádím přehled výrazů tagovaných v subkorpusu Peregrin jako partikule, aniž bych považoval za nezbytné otvírat zde diskusi, do jaké míry může jít o adverbia či o výrazy spojkové či jejich kauzální komponenty.

Pořadí	Partikule	Počet dokladů
1	<i>tedy</i>	270
2	<i>ne</i>	126
3	<i>skutečně</i>	99
4	<i>prostě</i>	98
5	<i>totiž</i>	96
6	<i>nikoli</i>	93
7	<i>například</i>	87
8	<i>ovšem</i>	86
9	<i>třeba</i>	80
10	<i>vůbec</i>	72
11	<i>samo­zřejmě</i>	61
12	<i>spíš(e)</i>	45
13	<i>až</i>	41
14	<i>především</i>	38
15	<i>asi</i>	37
16	<i>vlastně</i>	34
17	<i>naopak</i>	32
18	<i>dokonce</i>	26
19	<i>možná</i>	23
21	<i>zřejmě</i>	20
22	<i>zejména</i>	19
23	<i>přece</i>	19
24	<i>doopravdy</i>	15
25	<i>nakonec</i>	15
26	<i>rozhodně</i>	14
27	<i>snad</i>	12
28	<i>zjevně</i>	8
30	<i>ostatně</i>	5

Tabulka 6 Zastoupení partikulí v subkorpusu Peregrin podle frekvence

Četné jistotní partikule jsou do jisté míry v odborné komunikační sféře nečekané. Autor jimi ovšem dosahuje konziliární atmosféry: provází čtenáře spletí cest svého uvažování o jevu, svých dílčích řešení, jejich zpochybnování, dalšího ověřování a opět nové relativizace. Nijak mu nepodsouvá, nevnučuje své postuláty jako nepochybné pravdy. Nechává je dospívat k vlastnímu poznání s předpokladem, že v závěru se cesty autora a adresáta setkají.

(30) *Bude asi dobré poskytnout nějaké vodítko, jak je možné si představit pravdivé, ale neslučitelné teorie.*

(31) *O mně vůbec nelze říci (snad jedině v žertu), že vím, že mám bolesti. Co by to vůbec mělo znamenat – kromě toho, že mám bolesti?*

(32) *Představme si, že řeknu: Nevím, že mě bolí zub. Takovým výro­kem zřejmě vyvolám u svých posluchačů zmatení – možná si to vyloží tak, že říkám Nevím, jestli mě bolí zub, ale protože ani to nedává příliš rozumný smysl, tak si to nakonec nejspíš vyloží jako Nevím o tom, že by mě bolel zub (to jest Nebolí mě zub).*

(33) **Jistě** můžeme udělat třeba to, že vědecký obraz světa odsuneme někam do pozadí (**možná** jenom pro nějaké specifické účely) a upřednostníme nějaký jiný – **třeba** nějaký animistický obrázek, na kterém je svět kolbištěm vesměs oduševnělých entit.

(34) Pokusíme se naznačit, že jakékoli takové pozorování je **spíše** iluzí než realitou a že introspekce nemůže být brána příliš vážně jako zdroj informací o mysli; **dokonce** se budeme snažit naznačit, že ji lze stěží použít jako doklad toho, že něco jako mysl máme.

(35) Výsledek, ke kterému se tak pracujeme, je tedy ten, že mysl, tak jak jsme zvyklí o ní přemýšlet, to jest jako jakýsi vnitřní prostor, v němž se hemží různé mentální obsahy, není nic, co bychom v sobě objevili, ale je to **spíše** něco, co jsme uměle zkonstruovali, abychom dokázali sami o sobě hovořit jistým názorným způsobem.

(36) Nic jako introspektivní zkoumání mysli vůbec nebereme v úvahu; ba co víc, **prostě vůbec** škrtneme mysl jako takovou, bez náhrady. Naši ‚lidovou psychologii‘, to jest naše řeči o myšlenkách, přesvědčeních a přáních, pak prohlašujeme **prostě** za pomýlené či metaforické řeči o chování či dispozicích k chování.

(37) Myslím, že toho bylo třeba se skutečně zbavit – velmi rychle se ukázalo, že popisovat **třeba** jazykové projevy člověka prostřednictvím nějakých jednoduchých propojení stimulů a reakcí je **prostě** nemožné (na tom je ostatně založena Chomského kritická recenze Skinnerovy knihy *Verbal behavior*, která byla jednou z rozbušek kognitivní revoluce).

(38) Uvedení autoři **vlastně** konstatují, že myšlenky je obtížné najít ‚v‘ oné osobě, které je připisujeme, a že je tedy možná lépe hledat v teorii toho, kdo jí je připisuje.

4 Závěr

Oba zkoumané Peregrinovy texty jsou hutné, o čemž dává představu náhled do substantivní složky textu. Čtenářsky jsou náročné, což signalizuje opět už jen vysoké zastoupení propozic usouvztažňujících substanční entity. Tuto skutečnost autor tlumí osobní účastí v textu (prostřednictvím 1. singulárove osoby slovesné), permanentním angažováním příjemce textu pro společnou věc (1. plurálovou osobou slovesnou) a za projev autorské pokory a vstřícnosti čtenáři, jinak řečeno za zlidšťující prostředek lze snad považovat i výraznou modalizaci textu způsobovými slovesy a partikulemi, epistémickým futurem a kondicionálem: autor nevystupuje jako jediný vědoucí mentor, ale jako pochybující, přibírající s sebou čtenáře na cestu poznání.

Ve všech zmíněných rysech se Peregrin neliší od autorů téže větve (post)strukturalistické, analytickofilosofické literatury – pozdního Ludwiga Wittgensteina především.

Použité zkratky:

epist. – epistémický predikátor, slovesný prostředek vyjádření jistotní modality

futur. – futurum, slovesný čas budoucí

general. – generalizace, zobecnění

kond. – kondicionál, slovesný způsob podmiňovací

indef. – indefinitum, neurčité zájmeno, neurčité zájmenné příslovce

mod. – modální sloveso, způsobové sloveso

part. – partikule, částice

total. – totalizátor, výraz totalizující kvantum nebo míru

Literatura:

ČMEJRKOVÁ, S. (2013): Vědecký styl. In: *Studie k moderní mluvnici češtiny 2. Komunikační situace a styl*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

HLADKÁ, Z. – KARLÍK, P. (2017): Konverzivnost. *Czech Ency – Nový encyklopedický slovník češtiny*. [Cit. 21. 8. 2022.]

Dostupné na internetu: <<https://www.czechency.org/slovník/konverzivnost>>

- HOFFMANNOVÁ, J. – HOMOLÁČ, J. – CHVALOVSKÁ, E. et al. (2016): *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia.
- JELÍNEK, J. – BEČKA, J. V. – TĚŠITELOVÁ, M. (1961): *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- KADERKA, P. (2016): Sféra odborné komunikace. In: *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia.
- ORGOŇOVÁ, O. – BOHUNICKÁ, A. (2018): *Interakčná štylistika*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- RYBOVÁ, M. (2022): *Die Beziehung zwischen Evaluativität und Indefinitheit am Beispiel der zusammengesetzten Indefinitpronomina im Tschechischen/Vztah evaluativity a neurčitosti na příkladu složených neurčitých zájmen v češtině*. Teze a dílčí rukopis disertační práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- TĚŠITELOVÁ, M. et al. (1982): *Frekvenční slovník současné odborné češtiny*. Praha: Ústav pro jazyk český ČSAV.

Zdroje:

- Jaroslav Peregrin. Osoba – Univerzita Hradec Králové (uhk.cz) [Cit. 20. 6. 2022.] Dostupné na internetu: <<https://www.uhk.cz/cs/osoba/4891/jaroslav-peregrin>>
- Jaroslav Peregrin. Lidé – Department of logic (cas.cz) [Cit. 20. 6. 2022.] Dostupné na internetu: <<https://logika.flu.cas.cz/cz/o-nas/lide>>
- MOUALLA, H. (2011): „Vostrej a technickej“ Jaroslav Peregrin. Rozhovor. 4. 1. 2011. [Cit. 20. 6. 2022.] Dostupné na internetu: <<https://www.vaseliteratura.cz/rozhovory/1008-jaroslav-peregrin>>
- PEREGRIN, J. (2014a): *Jak jsme zkonstruovali svou vlastní mysl*. Praha: Dokořán.
- PEREGRIN, J. (2014b): *Kapitoly z analytické filosofie*. Praha: Filosofia.
- PEREGRIN, J., ed. (1998): *Obrat k jazyku: druhé kolo*. Praha: Filosofia.
- SYNv10: *Korpus SYN, verze 10 z 22*. 2. 2022. [Cit. 20. 6. 2022.] Praha: Ústav Českého národního korpusu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Dostupné na internetu: <<https://www.korpus.cz>>

Summary

The structure of the philosophical mind: to the stylistic characteristics of the communicative exteriorization of Jaroslav Peregrin's ideas

This paper is focused on the relationship between (post)structuralist philosophical thinking about language and mind, and between language as an instrument of such inquiry and a means of exteriorizing its results. This makes the topic important for both philosophers and linguists. I pay particular attention to Jaroslav Peregrin's text *How we Constructed our own Mind*. The text is part of the SYNv10 corpus. This enables a view of the popularization philosophical study through the prism of corpus statistics. I focus on the frequency of the parts of speech. I deal with the properties of the most frequent representatives of important parts of speech and their grammatical categories, especially the verbal person and relative pronouns. Particles are a means of introducing a human dimension into the text. The representation of particles for the certain modality is especially surprising. Modal verbs, indefinite pronouns and indefinite pronominal adverbs aid their effect.

Příprava tohoto článku byla financována v rámci statutární činnosti Ústavu českého jazyka Akademie věd České republiky (RVO č. 68378092).

Práce používá také nástroje a data, které poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy České republiky (projekt č. LM2018101).

The preparation of this article was financed within the statutory activity of the Czech Language Institute of the Czech Academy of Sciences (RVO No. 68378092).

The work described here in has also be enusing tools and data provided by the LINDAT/CLARIAH-CZ Research Infrastructure (<https://lindat.cz>), supported by the Ministry of Education, Youth and Sports of the Czech Republic (Project No. LM2018101).